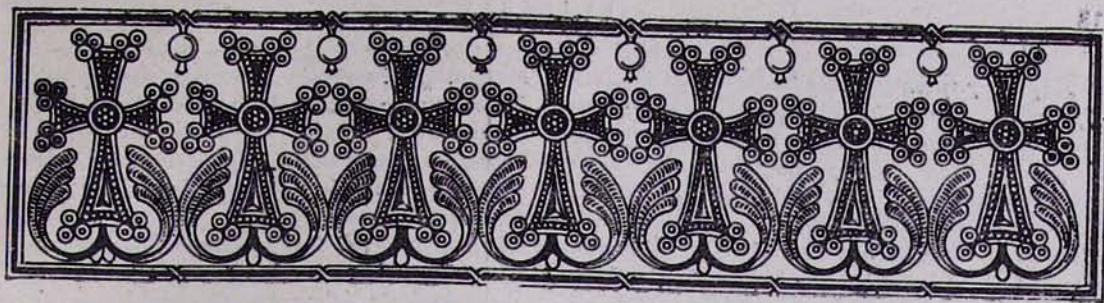

ՆՈՏԱՐ

ՎԵՐԱՓՈԽՄԱՆ ՏՈՆԻՆ ԱՌԹԻՎ ՔԱՆԻ ՄԸ ՆԿԱՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Կեղեցագիտական տեսակետով պատմա-քննական ստուգություն մըն է, թե Աստվածածնի տոները շատ կանոնական չէ, որ սկսած են քրիստոնեից կրոնական կյանքին մեջ: Բայց աղկե իրավունք չունենիք բնավ հետևելու, թե առաջին քրիստոնյաները նվազ հարգալից էին Փրկչին Մորը հիշատակին հանդեպ: Անոր դիրքը այնքան բացառիկ էր փրկության գործին մեջ, որ անկարելի էր որ վաղուց այդ դիրքին համեմատական ըլլար նաև Անոր անձին կարևորությունը՝ քրիստոնեական զգացումի մեջ: Այս կերպով միայն արդարև կարելի է բացատրել այն ջերմ սերը, որով առաքյալներն ու աշակերտները շրջապատած էին Տիրամայրը, ինչպես կերևի Գործք Առաքելոցէն. և այդ սիրուն արձագանքն է, որ կըսվի շարունակ հաջորդ դարերու պատմության և ավանդությանց մեջէն:

Տոները չէ որ պիտի կարենային արտահայտել միշտ հավատքին հետ կապ ունեցող այս կամ այն զգացումը. ծիսական այդ հանդիսությունները պայմանադրական հանդիսություններ են, որ կծառայեն պանծացնելու արդեն գտ եղած զգացումները: Ու Աստվածածնի տոները, հետո և հետզհետե, ավելի փառավոր արտահայտության մը միայն վերածեցին այն ջերմեռանդությունը, զոր քրիստոնյայք միշտ ունեցած էին արդեն Մարիամու մասին:

Թե ստուգիվ Աստվածածնի տոներեն առաջ արդեն գոյություն ունեցած է անոր զգացումը՝ կցուցնեն երեք եկեղեցիները, զորս Կոստանդնուպոլսի Ս. Կուստին անվան նվիրեց իր

նոր կայսրության ոստանին մեջ: Վերջին կես դարու միջոցին Հռոմի Ֆորումին մեջ կատարված պեղումներ երևան հանեցին Ս. Կուստին նվիրված եկեղեցի մը, Santa Maria antica, որ հնագույն է քան նույն ոստանին մեջ ամենեն հին համարված բաղնիքիկան: Իրողություն է, թե 431-են առաջ նիխսոսի մեջ կար Մարիամու նվիրված մեծ եկեղեցի մը, որուն մեջ գումարվեցավ այդ թվականին հոն տեղի ունեցած Գ. Տիեզերական ժողովը: Այդպես պետք է եղած լինի առհասարակ բոլոր հին քրիստոնյա ժողովուրդներուն, հետևաբար նաև մեր մեջ: Դուկաս ավետարանիչն զգված Աստվածածնի պատկերի մը Բարթողիմեոս առաքյալի ձեռքով Հայաստան բերված և հանուն Տիրուհվուն շինված փոքրիկ եկեղեցիի մը մեջ դրված ըլլալու ավանդությունը, որ վաղնջական է շատ, մեր ժամակարգության ամենահին մաղթանքներուն մեջ՝ Հովհաննու Կարապետի, Ստեփանոսի և Լուսավորչի անուններին ալ առաջ միշտ Ս. Կուստին անունին հիշվիլը անվրնայ, դավանարանական հարցերու հուզման նախագույն ժամանակներեն՝ Աստվածամոր իմացումին հանդեպ սկիզբեն իսկ մեր եկեղեցվոց ցույց տված ուղղափառ կեցվածքը, շարժման օրերին մեկուն, շրեքշարթի, անոր մտածումին նվիրված լինելը, մեր կրոնական և եկեղեցական գրականության մեջ շատ կանուխեն Ս. Կուստին մասին տածված խանդավառ զգացումը, ասոնք ամենքը կցուցնեն Փրկչի Մոր հիշատակին հանդեպ Հայաստանյայց երկյուղածությունը ամենահին դարերի վեր:

Թերեւս բոլորովին արհամարհելի տեսութիւն մը ըլլաւ, բայց կարելի չէ նույն ատեն կատարելապէս հիմնավոր նկատել այն տեն կարծիքը, զոր ումանք հայտնած են իբրեւ բացատրութիւն Աստվածածնի տոներու հաստատման հապաղումին, զանոնք համարելով Եկեղեցւոյ իշխանութեան կողմէ մտածված հնարքներ՝ ծածկելու և մոռցնելու համար կարգ մը դիցուհիներու կուսակաշտական տոները։ Ավելի ուշիդ պիտի ըլլար ընդունիլ, Հանրի Կելների հետ, թէ այդ հապաղումին բուն պատճառն էր այն զգուշավորութիւնը, զոր Եկեղեցին հաւանաբար կուզէր ունենալ, որպէսզի ցորչափ բոլորովին արմատախիլ չէր եղած հեթանոսութիւնը, քրիստոնէից հոգեւոր կյանքին մեջ չկազմվէին այնպիսի հանդիսաւորութիւններ՝ որոնք կրնային հիշեցնել հեթանոս աստվածութեանց ազգակցական հարաբերութեանց մասին եղած միթոսները։ Բաց աստի, ըստ նույն հեղինակին, կարելի է տակաւին խորհիլ, թէ Եկեղեցին, որեւէ ուրիշ հիշատակներու վերաբերմամբ տոնացոյց կազմելէ առաջ, պարտ էր անշուշտ նախ Հիսուայ Քրիստոսի կատարած փրկագործութեան և Անոր կյանքին հետ ուղղակի կապ ունեցող իրողութիւնները տոնախմբելու փուլին ունենալ։ Պարծալ, պետք չէ մոռնալ, թէ հավատացյալները հին ատեն հետամուտ էին Քրիստոսի կյանքին պարագաներին անմիջապէս հետո տոնելու մարտիրոսացած սուրբերը մանավանդ. առանց մարտիրոսութեան սուրբ նկատված անձերուն տոնախմբութիւնը կատարելու սովորութիւնը ամէլի ուշ է սկսած։

Այս կերպով է նաև, որ հապաղած է Ս. Կուլսի տոներուն հաստատումը, որ, ամենայն հավանականութեամբ, ամենեն կանոնաւոր՝ Ե դարուն վերջերն է սկսած։ Այս առթիւ կարծի դիտել երկու կետեր։ Անոնցմէ առաջինը սա է, թէ Ս. Կուլսին պաշտամունքը — իր հարաբերական իմաստով անշուշտ անելով այս բառը — Արեւելի՝ մեջ սկսած է նախ, և անկէ անցած է Արեւմուտը։ Այդ շրջանին, Իտալիա կախումի այնպիսի հարաբերութիւն մը ունէր Բյուզանդիոսի հետ, ու Հռոմի կրօնական իշխանութեան վերաբերմունքը այնքան փափկանկատ էր կախեցական արքունիքի հանդեպ, որ գրեթէ անկարելի էր, որ նոր Հռոմի ճամբով հինին փոխանգված տնօրինութիւնները կամ սովորութիւնները յարժանանային հոն լավագույն ընդունելութեան։

Իսկ երկրորդ կետը այն է, թէ ինչպէս նահատակված սուրբերուն տոնին ընդհանրապէս հիմ ծառայած է անոնց մարտիրո-

սութիւնը, նույնպէս, առանց մարտիրոսանալու առկա ճանջվածներուն տոնին հիմ նկատված է անոնց մահը։ Ս. Կուլսին տոնախմբութիւնը Անոր մահվան կամ նշուհին հիշատակին հանդիսավորումն պետք է ծագած ըլլաւ առաջին անգամ. այսինքն Անոր տոներուն մեջ հնագույնը պետք է նկատվի նշումին տոնը։ Թե այս այսպէս է՝ չափով մը կհաստատվի անով, որ բոլոր առաքելական եկեղեցիներուն մեջ Մարիամի տոներն ամենեն կարևորն ու նվիրականը նկատված է ցարդ ամբողջ տոնը։

Անցողաբար պարտինք հիշել հոս, թէ Ս. Կուլսի մահվան հետևաբար և գերեզմանի տեղովուն մասին երբեմն կարծիքներու երկուութիւն մը հառաջ եկած է։ Խորհողներ եղած են ի նպաստ Եփեսոսի, այն տեսութեամբ, թէ քանի որ Հովհաննէս այդ քաղաքին մեջ կրնակեր, ու Մարիամ անոր ևր հանձնված ըստ Դ Ավետարանին, շատ քնական է, որ հոն պիտի պատահած ըլլար. Իր մահը։ Այս կարծիքին իբրեւ հաստատութիւն հառաջ բերված են Գ Տիեզերական ժողովի գումարման ատեն Ս. Կուլսի խոսած ճառին այն բառերը, որոնց մեջ կըսվի՝ թէ Ճեստուծո Ս. Մայրը այսօր ամենքս հոս է հավաքած։ Բայց այս խոսքը ակնարկութիւն է մանավանդ Անոր անվան կառուցված եկեղեցիին. ու եկեղեցի մը կկանգնվեր ոչ թէ անպատճառ սուրբի մը գերեզմանին, այլ նաև մեկ մասունքին վրա, և հաճախ նույնպէս անոր մեկ հիշատակին առթիւ։ Եփեսոսի այդ եկեղեցին կրնար առանվելին րացատրվիլ Ս. Կուլսին հոն քնակած լինելու ավանդութեամբ։ Ըստ այսմ բացորոշապէս ճշմարիտ միայն պետք է լինի այն կարծիքը, որ, վաղուց՝ Երուսաղեմի մեջ և ի Գեթսեմանի կցուցնէ Աստվածամոր գերեզմանը։ Վերնատան տեղովուն մոտ, Ս. Կուլսի ննջման հիշատակին 1898-ին շինված՝ գերման կաթոլիկներու եկեղեցին կրնա ցուցնել Անոր մեռած վայրը միայն, առանց հերքելու գերեզմանատեղին ավանդութիւնը։

Թե Հիսուայ Մայրը մեռած և թաղված է Երուսաղեմի՝ մեջ, կհաստատվի ոչ միայն անվանը ավետարաններով, որոնց խորագրուն հնութիւնը և այս մասին ամենուն համաձայն լինելը մեծ կշիռ ունի անտարակույս, այլ նաև վաղիցական ուխտաւորներու պատմածներով և ուրիշ վկայութիւններով։ Այս վերջիններուն մեջ նշանավորն է Երուսաղեմի Հորնադ պատրիարքին հայտարարածը, 451-ին, ի պատասխան Մարկիանոսի։ Այս կայսրը Կոստանդնուպոլսի մեջ Ս. Կուլսին անվան եկեղեցի մը կառուցած ըլլալով և փափագելով հոն փոխա-

դու անոր մարմինը՝ երբ խնդրեր էր զայն իրմե, եպիսկոպոսը պատասխաններ էր, թե չէր գտնված Տիրամոր մարմինը գերեզմանին մեջ, զի երկինքն է ան:

Բանավոր է ուրեմն մտածել, թե առաջին անգամ Երուսաղեմի՝ մեջ պետք է հանդիսավորված լինի Փրկչին Մորը ննջումին կամ մահվան հիշատակը: Այս մասին ամենահին վկայությունը կգտնվի Երուսաղեմի մոտերը ապրած արքա Ս. Թեոդորոսի մը (+529) վարքին մեջ, ուր կխոսվի Մարիամու հանդիսավոր տոնի մը վրա, որուն մեծ բազմություն կհավաքվեր սուրբ քաղաքին մեջ: Ի պատիվ Աստվածամոր կատարված այսպիսի հանդիսավոր տոն մը կհիշատակվի ավելի քան դար մը ետքը, Սպանիո մեջ ևս, Ս. Իդեպոնսի ատենեն, որ եպիսկոպոս էր Տոլեդի (+667): Այս եպիսկոպոսը տոնը կանխող երեք օրերու ընթացքին կկատարեր թափոռներ, և այդ առթիվ նույնիսկ հատուկ պատարագ մըն ալ գրած էր:

Ստույգ է, թե այս երկու վկայությանց մեջ ևս հստակորեն չի հիշվիր, թե ննջումին տոնն էր այն, ու չի նշանակվիր նույնպես, թե ո՞ր օր կկատարվեր ան: Բայց անկե սա՝ միայն կարելի է հետևցնել, թե այդ թվականին տակավին միակ հանդիսավորության մը մեջ միահամուռ կկատարվեր հիշատակությունը Ս. Կուլսին կյանքին զանազան պարագաներուն, որոնք ավելի ետքը, քանի մը դար հետո, վերածվեցան առանձին տոնակատարությանց, և որոնց մեջ սկզբունքն ամենեն կարևորը նկատված պիտի ըլլա անշուշտ ննջումը, քանի որ առաջին անգամ իր գերեզմանին շուրջն է, որ կկատարվի տոնը: Գալով տոնակատարության թվականին կամ օրվան, ավելի քան հավանական պետք է նկատվի, թե օգոստոսի 15-ը միայն կրնա եղած ըլլալ ան, ինչ որ կցուցնեն Ընդհանուր Եկեղեցվոց ցարդ հետևած սովորությունն ալ, թեև կան ինչ ինչ նշաններ ևս, թե ի սկզբան Արևմուտքի մեջ, մասնավորաբար ի Կուլուս, երբեմն տոնված է ան հունվար 18-ին, և Արևելքի մեջ, միայն Ղպտիններու Եկեղեցիին մեջ, հունվարի 18-ին:

Համենայն դեպս Աստվածածնի տոնը, իբրև ամբողջական հիշատակություն Ս. Կուլսին կենաց՝ որոշ մասնավորումը միայն ննջումին, սկսած էր արդեն պաշտոնականացած հանդիսավորություն մը լինել Ընդհանուր Եկեղեցվոց մեջ, Զ դարուն վերջերը, երբ Մորիկ կայսրը (588—602) հրամայեց զայն տոնախմբել օգոստոս 15-ին: Մեր մեջ ևս այդպես միայն պետք է եղած լինի

Աստվածածնի տոնին ըմբռնումը, և ամեկանույն մինչև է դարուն, զի Խորենացվո առ Սահակ Արծրունի գրած թուղթին մեջ զայն սոսկ «տօն Իսկուհւոյն» կոչելը զայդ միայն կրնա հաստատել:

Դիտվեցավ թերևս, թե Ս. Կուլսին տոնին կամ մահվան մասին մեր ցարդ տված բացատրությանց մեջ զգուշացանք գործածելի վերափոխում բառը: Ընդունիլ պարտինք արդարև, թե քրիստոնեական հնություն՝ դրեթե մինչև թ դար, անծանոթ է այդ բառը՝ գեթ այն իմաստով, որով ավելի ետքը և մինչև այսօր հասկցված է ան: Եկեղեցական գրականության մեջ, Ս. Կուլսին մահվան համար երկար ատեն լատիներենին մեջ գործածված են dormitio (ննջում) և pausatio (վախճանում) բառերը, որոնք կթվին թարգմանությունն ըլլալ հունարեն $\chi\omicron\iota\mu\eta\sigma\iota\varsigma$ բառին, որ կնշանակե $\phi\acute{\alpha}\nu\alpha\iota$, ճիշդի: Կարելի է անշուշտ մտածել, թե փոխանունաբար ևս կրնան կիրարկված ըլլալ այդ բառերը, նշանակելով որքան՝ մահ, նույնքան և ճարտարուն, նման transitus (անցավորություն) և depositio (ավանդում) բառերուն, որոնք ծիսական լեզվի և վկայաբանությանց մեջ գործածված են մահվան իմաստով, իբրև թարգմանություն հունարեն $\mu\epsilon\tau\acute{\alpha}\sigma\tau\alpha\sigma\iota\varsigma$ և $\delta\epsilon\psi\acute{\iota}\lambda\eta\sigma\iota\varsigma$ բառերուն, որոնք կնշանակեն «անցում», «փոխում», հոգիին մարմինն բաժնվելով երկինք ելլելուն ակնարկությամբ: Եվ սակայն արժան է դիտել, թե բուն վերափոխում (assumption) բառը, այժմու իմաստով, իբրև անունը տոնի մը՝ որ կնշանակե Ս. Կուլսին մարմնով և հոգով երկինք վերացումը, չկա խորագույն հնության մեջ:

Ասով ըսել չենք ուզեր սակայն, թե գաղափարը անծանոթ էր հիներուն. անծանոթ էր ոչ թե գաղափարը, այլ տոնը: Վատնեղի ուրիշ է եղելության մը գաղափարը, ուրիշ՝ անոր տոնը, գաղափարը խորհուրդն է իրողության, իսկ տոնը՝ հանդիսավորումը մը այդ իրողության խորհուրդին:

Թե Ս. Կուլսին երկինք վերացման զգացումը Ե դարեն սկսյալ առարկա եղած է քրիստոնեից երկյուղածության, կհաստատվի մեկն ավելի ապացույցներով: Այդ մտքը ակնարկություններ կան արդարև Պրոկղի կողմն 428-ին կամ 429-ին Նեստորի դեմ խոսված և Ս. Կյուրդի կողմն 431-ին խոսված քարոզներուն մեջ: Աղոր կակնարկվի նույնպես Դիոնիսիոս Արիսպագացիի անունով առ Տիտոս եպիսկոպոս ուղղված նամակի մը մեջ, զոր վերջերս գտկո. Վեստեր թարգմանեց հայերենն, և որ ամենեն ուշը Ե դարու գրվածք պետք է լինի, ինչպես նաև Երուսաղեմի Հորնաղ պատրիար-

քին առ Մարկիանոս կամ Պողոթնը գրած պատասխանին մեջ, զոր վերև հիշեցրեք: Մարագան կատարելապես միասույսն է նաև մեզի համար: Արիսպագացիին տեսութենեն ներշնչված են հորենացիի ընծայված առ Սահակ Արծրունի թուղթին հեղինակը և Զաքարիա կաթողիկոս՝ վերափոխման իր ճառին մեջ. տեսություն, զոր հետո որքան բանաստեղծորեն նույնքան առարկայաբար ընդլայնած են Նարեկացի իր ներբողին, Շնորհալի՝ իր հորինած շարականին և զանծին, կամբոռնացի՝ իր ճառին, և Կիրակոս Երզնկացի՝ «Արևելք գերարփի» շարականին մեջ:

Ստույգ է այս. այսինքն պարզ է, թե վերափոխման գաղափարը գոյություն ունի և դարեն ի վեր, եթե ոչ ավելի առաջ ևս. իսկ նույնքան ստույգ է նաև, թե անոր՝ առնի վերածումը, այսինքն ծիսական և պաշտամունքային հանդիսավորմամբ պաշտոնականացումը, սկսած է կատարվել առնվազն երկու դար ետքը: Հռոմի հայրապետներեն Սարգիս Ա (687—701) կհիշեզայն առաջին անգամ. Շարլմայնի հրամանագիրներում մեջ անոր խոսքը կըլլա 813-ին, և կետն Դ է, որ կսահմանադրե կատարել զայն ութօրեքով:

Այդ թվականներում պետք է կատարված ըլլա ան հունաց մեջ ևս: Անդրեաս Կրետացի, որ է դարուն վերջերը ապրած է, կըսե, թե իր ատենը քանի մը տեղ միայն կկատարվեր. իսկ Մողեստոս, Երուսաղեմի հույն պատրիարքը (632—634), վերափոխման վրա իր ճառին մեջ կհայտնե, թե իրմե առաջ հանդիսավոր կերպով չէր կատարվեր ան:

Որոշ է, թե վերափոխման տոնին սովորությունը կամ գործադրությունը իր լրումին հանգեցավ, երբ վանականությունը, կուսության սկզբունքին վրա հիմնված ըլլա, հասավ իր բարգավաճ աստիճանին: ԺՅ դարուն էր, որ կանոնապես հաստատվեցավ անիկա Կիո Մանվել Կոմենենոսի հրամանով, Բյուզանդական կայսրության բովանդակ սահմաններուն մեջ. այդ թվականին է նույնպես, որ ընդհանրականորեն ընդունվեցավ անիկա Արևմուտքի մեջ, ինչպես կերևի Ս. Բեռնարդոսի՝ Լիոնի կանոնիկոսին գրած մեկ նամակին: Միևնույն ժամանակին է, որ եղած է վերջնական և կանոնական հաստատումը Հայ Եկեղեցվո մեջ: Մեր Մատենադարանի երկաթագիր և թանկագին մեկ Ճաշոցին մեջ, որ, թեև Գրիգոր Տղա հայրապետի օրով գրված (1192-ին), բայց նախավկայաներյան շրջանի Ճաշոցի ընդօրինակություն մըն է հայտնապես. ամբողջ տարիին

մեջ անգամ մը միայն Ս. Կույսի համար տոն կնշանակվի, առանց սակայն «վերափոխման» ակնարկության, պարզապես «Աւգոստոս ամսոյ որ ար Ժժ՝ Մարիամայ Աստուածածինն» վերտառությամբ: Դար մը ետքը, 1299-ին, գրված մագաղաթյա բողոքի Ճաշոցի մը մեջ կհանդիպինք փոխում բառին. իսկ ավելի հետո գտնված Ճաշոցներուն մեջ՝ մերթ ևնչում և մերթ փոխում բառերուն:

Հայտնի է ուրեմն, թե վերափոխման տոնը մեր մեջ հայրապետական կարգադրությամբ իր հանդիսավորագույն ձևը առավ ներսես Շնորհալիի տնօրինությամբ, որ, ինչպես Տոնացույցներուն մեջ դրված ծանոթութենեն կհասկցվի, արդեն գոյություն ունեցող եռօրյա տոնախմբությունը վերածեց իննօրյայի, կարգադրելով, որ երեք օրերու շարականներու և ընթերցումներու կարգը երկիցս կրկնվի մնացյալ վեց օրերուն մեջ: Տոնացույցին այդ տնօրինությունը բոլորովին հավանական չի թվիր սակայն. ոչ միայն, որովհետև հաջորդ դարերու ձեռագիրներեն շատերուն և նույնիսկ հնագույն տպագիր Ճաշոցներուն մեջ վերափոխման տոնը երեք օր միայն դրված է և հաջորդող առաջին հինգշաբթի և շաբաթ օրերուն սրբոց տոն նշանակված է, այլ նաև, որովհետև անտեղի չէ թերևս մտածել, որ եթե մեծանուն հայրապետը ինքն ըրած ըլլար այդ կարգադրությունը, պիտի չբավականանար միայն երկրորդ և երրորդ օրերուն համար գրելով հատուկ շարականներ, ու մյուս վեց օրերուն «կանոն»-ներն ալ պիտի զարդարեր իր գրչին ու քնարին հոգեշունչ ոգովներովը:— Առաջին օրվան շարականը՝ «Այսօր Ժողովար», մատենագրական ավանդությամբ առհասարակ կընծայվի Մովսես Խորենացիին, զոր պետք է ընդունինք անշուշտ այդ անվան տակ այլ ևս ճանշված Սյունցի Քերթոզը, որ կապեր է դարուն: Արդարև, դժվար է ընդունիլ, թե Ե դարուն, երբ Ս. Կույսին ևնչումին հիշատակին մեջ դեռ բոլորովին շեշտված չէր փոխումին իմացումը, պիտի կարելի ըլլար գրել այդպիսի օրհներգ, որ Արիսպագացիին վերագրված ավանդության պատմողական հարասությունն է ինքնին: Շարականները անպատճառ ժամանակագրական ստուգանիքը չեն տոներու թվականին. անոնք կրնան հորինված ըլլալ իրենց տարիողած տոներուն հաստատուններու ետքը. և կրնա լինիլ նույնպես, որ շարականի մը հորինումը օգնած ըլլա հիշատակի մը կամ սուրբի մը տոնականացման: Տոներ կան, որոնք չունին շարական, ու փոխադարձաբար շարականներ կան ձեռա-

գրաց մեջ, որոնց առարկա եղած հիշատակը կամ սուրբը չեն տոնված: Բայց Աստվածածնի պարագան բոլորովին բացառիկ է, և չի կրնար ենթարկվիլ այդպիսի դատումներու: Եթե անոր հերկինս փոխումին նվիրված առաջին շարականը է դարձն գրված է ստուգիվ, հարկ կըլլա խորհիլ, թե այդ տոնին՝ պաշտոնականացման պես առաջին կամ մասնակի քայլերը պետք է առնված ըլլան արդեն այդ ժամանակին մեջ: Միևնույն խորհրդածությունը կարելի է ընել իբր «Ճաշու» երգված Աստվածածնի այլապես գեղեցիկ այն մյուս շարականին, Անքառամ ծաղիկին մասին, որուն հեղինակը պետք է եղած լինի կամ նույնինքն Մովսէս Քերթոզ, և կամ է դարձն ապրող ուրիշ գիտնական և երկյուղած կրոնավոր մը, Բարսեղ Ճոն:

Գալով այն հարցին, թե մեր մեջ ի հնումն ի՞նչ օր կկատարվեր Վերափոխման տոնը, կրնա մտածվիլ, թե ի սկզբան անիկա կկատարվեր օգոստոս 15-ին, ի՞նչ ալ լինէր այդ ամսաթիւին պատահած օրվան պատկերը, կիրակի կամ ոչ. այսպէս կարծելու իրավունք կուտա մեզ մանավանդ վերև հիշված մեր երկաթագիր Ճաշոցին «Օգոստոս ամսոյ ու օր 15» պատկերը, որուն նոտրագրված բառերը անշուշտ պետք է հասկնալ «15-ը ի՞նչ օր որ ըլլա»: Այդ է արդարեւ, ինչպէս կանխեցինք դիտել տալ, բոլոր հին եկեղեցիներուն սովորությունը, և էր ի հնումն ևս: Կերեի թե, սակայն, հետո մեր մեջ խստիվ պարտավորիլ դարձավ օգոստոս 15-ի մերձավոր կիրակիին տոնելու սովորությունը. այնպէս որ, երբ հունաց հետ միաբանություն խնդրներուն առաջին հայերեն ի մեջ ալլող կպահանջվեր, որ անվրեպ օգոստոս 15-ին տոնախմբին Վերափոխումը, առանց խտրության օրվան

պատկերին, թե՛ Շնորհալի նախ՝ և թե՛ Գրիգոր Տղա՝ հետո, կստիպվեն մերժել, իբրեւ ազգային հաստատ սովորություն մը ներկայացնելով զայն: Չենք գիտեր, թե տոնին կիրակիի փոխադրությունը կատարված է արդյոք Վերափոխման զաղափարին տիրական դառնալէն ետքը, ալ ևս տեսակ մը հարություն նկատելով՝ և այդ պատճառով Հիսուսի հարության տոնին կցորդելով զայն, թե պարզապէս գործնամիտ ոգով վերաբերվելով, այսինքն դուրացնելու համար անոր ժողովրդական մեծ համախորհրդամբ կատարումը: Թերեւս ավելի հավանական լինի այս վերջին կերպը, երբ խորհիլ մանավանդ, թե խաղվեցաւ տոնն ալ, որուն ամսաթիւը սեպտեմբեր 14 է: Ընդհանուր եկեղեցիի համար, մենք վաղուց սովոր ենք կատարել մերձավոր կիրակիին:

Ամփոփենք. Եկեղեցւո կողմէ Հիսուսի Մոր ընծայված հարգանքը հեռի է պաշտելութուն մ'ըլլալի. անիկա փրկագործության խորհուրդին միջոց եղած բարի էակի մը նկատմամբ զգացված երկյուղած սիրտ արդար գործ մըն է սոսկ: Ի սկզբան, այդ երկյուղածութունը կարտահայտվե՞ր՝ Փրկչին տերունի և տերունական տոներուն հետ խառն հիշատակությամբ միայն: Ե դարեն ևս թե, որ Աստվածածնի կյանքին զանազան պարագաները առարկա կդառնան ուրույն տոնական հանդիսավորմանց, նախ Արեւելքի մեջ, ուրկէ հետո կանցնին Արեւմուտք: Այդ տոներուն մեջ հնագույնն է Ս. Կուստին մահվան հիշատակը, որ նախ կտոնվի իբրեւ նմշտմ. հետո, է դարեն ասդին, անոր կխառնվի նաև փոխման կամ վերափոխման իմացումը, որ Թ-րդին արդեն տիրական կդառնա, և ԺԲ-րդին մեջ ընդհանրական և պարտադիր կդառնա, բոլոր առաքելական եկեղեցիներուն մեջ:

